

Przedmowa

Niniejsza książka jest podsumowaniem wieloletniej pracy nad zrozumieniem krajobrazu Warszawy – miasta, w którym żyjemy. Powstała ona na zakończenie projektu badawczego „Krajobraz kulturowy Warszawy na tle warunków przyrodniczych miasta” realizowanego w Zespole Mechaniki, Budownictwa i Architektury Ministerstwa Nauki i Informatyzacji.

Każdy z autorów niniejszej publikacji, idący indywidualną drogą naukową, opiera się na innych czynnikach kształtujących krajobraz. Jeżeli odwołamy się do żywiołów tradycyjnie rządzących przyrodą: ziemi, powietrza, wody i ognia, to ja skłaniam się przyznawać pierwszeństwo żywiołowi ziemi, Janusz Skalski – powietrza, Anna Różańska – wody, a Jeremi T. Królikowski – ognia.

Odwołanie się do kształtujących krajobraz żywiołów jest metaforą, która jednak oddaje istotę naszych pasji. Jeżeli za żywioł podstawowy uznaję ziemię, to zwracam uwagę na jej ukształtowanie, które generuje siły grawitacji, podstawowe, moim zdaniem, oddziałujące na krajobraz siły. Te siły objawiają się przez przemieszczanie materii w krajobrazie. Stąd spojrzenie na krajobraz poprzez proces jego powstawania i nieodłączna w opracowaniu dawka historii.

Żywioł powietrza jest obecny w rozważaniach Janusza Skalskiego pod postacią przestrzeni. Przestrzeni pojmowanej nie tylko jako rozległość, ale *materialne i duchowe tworzywo architektury krajobrazu*. Przestrzeni istniejącej nie tylko w krajobrazie, ale także w umysłach zamieszkujących ten krajobraz ludzi. Ład, zgodnie z którym ta przestrzeń jest kształtowana, musi istnieć zarówno w krajobrazie, jak i w naszych umysłach.

Żywioł wody jest najbliższy Annie Różańskiej, która widzi krajobraz Warszawy poprzez miejską zieleni. Rośliny karmi woda, a układ hydrograficzny Warszawy determinuje kształt i system terenów zieleni, a szerzej – krajobraz Warszawy, poprzez przyrodę najbardziej wiarygodny.

Żywioł ognia jest pośrednio obecny w myśleniu o krajobrazie Jeremiego T. Królikowskiego. Dla niego *krajobraz znajduje się pomiędzy niebem a ziemią, a jego fenomen ujawnia się poprzez niebo i ziemię, ukazuje się poprzez światło, porządek, czas i charakter*.

Kiedy przed czterema laty przystąpiliśmy do realizacji tego projektu, mieliśmy już poważny dorobek w badaniach nad krajobrazem Warszawy.

Każdy z nas podszedł do tych badań z innym doświadczeniem. Ja zrobiłem stopnie naukowe z architektury krajobrazu jako malarz, absolwent warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych. Byłem promotorem rozpraw doktorskich z architektury krajobrazu współuczestników tego projektu: architekta Jeremiego T. Królikowskiego, architekta krajobrazu Anny Różańskiej i architekta wnętrz Janusza Skalskiego. Odrębne doświadczenia zawodowe doprowadziły nas do wspólnego poglądu, że w krajobrazie, także w krajobrazie miasta, przyroda nie jest żywiołem niezależnym od kultury. Elementy przyrodnicze i elementy kulturowe mogą się zastępować i zarówno jedno, jak i drugie wynikają z warunków cechujących miejsca, w których występują. W efekcie finalnym ład przyrody nadaje w krajobrazie działaniom ludzkim swoiste piętno, nawet jeżeli są one zindywidualizowane. Harmonijnie ukształtowany krajobraz kulturowy nie może trwać w oderwaniu od prawidłowości świata przyrody, przefiltrowanych przez warunki istniejące w konkretnym miejscu.

Do takiego poglądu dotarliśmy różnymi drogami, uzbrojeni w różne doświadczenia i umiejętności. Także dzisiaj posługujemy się w naszych badaniach różnymi metodami i technikami badawczymi – często niekonwencjonalnymi, stojącymi na granicy technik artystycznych. Stosowanie w tym projekcie badawczym ujednoliconej metody mogło zawęzić nasze spojrzenie na krajobraz Warszawy. Zindywidualizowanie poszczególnych części opracowania wynika również z tego, że badania mają zaowocować rozprawami habilitacyjnymi trzech wykonawców tego projektu badawczego.

Zgodnie z naszym wykształceniem i umiejętnościami, w badaniach nad krajobrazem korzystamy także z narzędzi warsztatu artystycznego, z wiedzy o kompozycji brył i płaszczyzn oraz z doświadczeń rysunku pejzażowego. Na nieco odmienne rozumienie „warunków przyrodniczych” i „krajobrazu kulturowego” wpływa przyjęcie przez nas fenomenologicznego horyzontu badawczego, powrotu do „rzeczy samej w sobie”, a nie „wiązki wrażeń” [Rózdzeński 1981]. Warunków przyrodniczych nie utożsamiamy z systemem przyrodniczym miasta, ale z warunkami determinującymi proces kształtowania się krajobrazu bez rozdzielania go na składniki fitosocjologiczne i urbanistyczne. Spojrzenie całościowe na krajobraz Warszawy w jego uwarstwieniu przyrodniczym, urbanistycznym i kulturowym odwołuje się, przy badaniu jej przeszłości, częściowo do warsztatu badawczego pomocniczych nauk historycznych – geografii historycznej i antropogeografii, dzisiaj określanej jako geografia humanistyczna. Spojrzenie fenomenologiczne, zgodnie z jego istotą, odnosi się

do badania współczesnego krajobrazu Warszawy. „Rzecz sama w sobie” jako fenomen krajobrazu kulturowego jest obleczone nie tylko w formę materialną. Posiada także formację duchową, określaną jako jej znaczenie, lub *genius loci* – duch miejsca.

Przyjęcie nowej perspektywy badawczej spowodowało przesunięcie akcentów w opisie krajobrazu Warszawy. Rzeźba krajobrazu, jej widoczność i znaczenie występujących w krajobrazie form i miejsc zostało dowartościowane kosztem elementów krajobrazu dobrze rozpoznanych i opisanych. Czy ten paradygmat badawczy pozwoli ująć krajobraz miasta szerzej niż perspektywa urbanistyczna? Czy determinanty kształtujące krajobraz są ważniejsze od wysiłków społeczności ludzkiej budującej architektoniczną tkankę miasta i jej system przyrodniczy? Postawienie tych pytań określiło metodologiczny cel pracy, mimo nie sprecyzowania przez nas jednolitych założeń. Uznaliśmy za wystarczającą intuicyjnie uznaną ich zgodność. Dzisiaj, mimo że rozumiemy się lepiej, uznajemy odrębności naszego warsztatu badawczego za istotną, właściwą podejściu fenomenologicznemu wartość.

Ujmowanie krajobrazu poprzez różne żywioły nie dzieli nas, ale wzbogaca, bo wspólnie pojmujemy krajobraz jako proces powstawania środowiska, w którym żyjemy i który jest kształtowany siłami wspomaganej przez ludzi natury.

Naszych badań nad krajobrazem Warszawy nie wyczerpuje tematyka zawarta w niniejszym tomie. Koncepcja projektu badawczego zrodziła się w trakcie kierowanego przez Panią Profesor Halinę Taborską Międzyuczelnianego Projektu Warszawskiego, dotyczącego studium kształtowania współczesnego krajobrazu kulturowego Warszawy, którego efekty zamieściliśmy w V tomie „Przyrody i miasta”. Wyniki przedstawionego tutaj projektu badawczego wykorzystaliśmy w uczelnianym projekcie opracowania *metody projektowania urbanistycznego opartego na lokalnych warunkach środowiskowych*, przeznaczonego dla studentów kierunku gospodarka przestrzenna. Bliskie nam fenomenologiczne podejście do krajobrazu zaowocowało również wystawami, na których pokazywaliśmy te efekty badań, które przybrały formę wypowiedzi artystycznej. Dla tych z Czytelników, którzy pragną szerzej zapoznać się z wynikami naszych badań nad krajobrazem Warszawy, zamieszczamy poniżej bibliografię każdego z nas.

Ta pozycja nie mogłaby się ukazać bez wsparcia wielu osób. Kilka z nich pragniemy tutaj wymienić. Chcielibyśmy podziękować Pani

Profesor Barbarze Szulczewskiej, wybitnej specjalistce od ekosystemów miejskich, za podjęcie się recenzji tego opracowania. Jej propozycja powołania drugiego recenzenta, kompetentnego do oceny zagadnień z pogranicza nauki i sztuki, pozwoliła nam uzyskać drugą recenzję autorstwa Jana Stanisława Wojciechowskiego, wybitnego artysty, naukowca i kulturoznawcy. Pani Małgorzacie Kaczyńskiej dziękujemy za zawarte w książce tłumaczenia na język angielski, a Pani Joannie Dzięcioł za zebranie, opracowanie i koordynację naszych wysiłków. Paniom Ewie Ramus i Zofii Orłowskiej, redaktorkom Wydawnictwa SGGW, za serce i wysiłek włożony w wydanie tego tomu.

Jan Rylke

Values of Warsaw cultural landscape in a background of natural conditions of the town. This book is a summary of many years of researches, dealing with understanding landscape of Warsaw – town, where we live in. It was prepared as an effect of studies on project: "Warsaw cultural landscape on the town natural conditions background". When four years ago we started the project, we already have an important achievements in studies on Warsaw landscape. Each of us approached these studies with different experience. I made my degrees in landscape architecture as a painter, a graduate from Warsaw Art University. I was a promotor of doctor's thesis in landscape architecture of co-authors of this project: an architect Jeremi T. Królikowski, a landscape architect Anna Różańska and an interior architect Janusz Skalski. Different professional experiences led us to common opinion, that in landscape, in town landscape too, the nature is not separated from the culture. Natural elements and cultural elements can be substitutes for one another, and both are resulted from conditions of the place they occur in. In final effect, spatial order gives human actions in landscape a specific mark, even when they are individualised as a human work. Harmoniously formed cultural landscape, can not last separated from rules of the world of nature, filtered through conditions of the place.

We all were brought to the same opinion through different ways, with different experiences and skills. Today we also use different methods and techniques in our studies, often not conventional ones, which are rather close to artistic techniques. Usage in this project an unified method can narrow our points of view on Warsaw landscape. The reason for individualisation of each author's part in this project is that three of them will include the results of their work in their assistant professor's thesis.

Besides individual way of studies, each participant of the project attributes more important role to different factors shaping landscape. If we recall the elements which traditionally rule the nature: the earth, the air, the water and the fire, I consider the earth as the most important one, Janusz Skalski – the air, Anna Różańska – the water, and Jeremi T. Królikowski – the fire.

Recalling the elements shaping landscape is a metaphor, which shows the essence of our passions. If I consider the earth as a basic element, I put a stress on its form, which generates gravitational powers, the basic powers influencing landscape. These powers appear in matter relocation in landscape. That is the reason that I look at landscape through the process of its formation and I give a dose of history, indispensable in the project.

The air is visible in Janusz Skalski's considerations as space aspect. He understands space not only as an extent but also as *physical and spiritual material of landscape architecture*. This space exists not only in landscape but also in minds of inhabitants of the landscape. It is formed according to an order which must exist in the landscape and our minds as well.

The water is the closest to Anna Różańska, who sees Warsaw landscape through urban green aspect. Plants are fed with water. Green areas form and system, in wider aspect – Warsaw landscape, are determined by Warsaw hydrological system, the most reliable because of nature influence.

The fire exists indirectly in Jeremi T. Królikowski's considerations about landscape. For him *landscape exist between the sky and the earth. The sky and the earth reveal its phenomenon, appearing also in light, order, time and character.*

Defining landscape through different elements of nature does not separate us, but enriches us, because together we understand landscape as a process of environment formation, we live in and which is shaped by forces of nature assisted by people.

Our research on Warsaw landscape presented in this book does not spend the subject. The idea of the research project came up while realizing prof. Halina Taborska's Common-University Warsaw Project which we participated in. Results of this project were presented in 5-th volume of "Nature and town". Results of the project presented in this book were used in our university project of elaboration of *urban planning method based on local environmental conditions* for Regional Planning and Management students. Our phenomenological approach to landscape resulted in exhibitions, which presented effects of our research in artistic form. For the readers, who would like to become familiar with results of our research on Warsaw landscape, we present references list below.